

Amerikan ve Fransız Cumhuriyet Deneyimleri Işığında Türkiye’de Cumhuriyet’in Kuruluşu

The Establishment of the Republic in Türkiye in Light of American and French Republican Experiences

Dr. Öğr. Üyesi Belgin TARHAN ¹

Öz

Hanedanlığa dayalı teokratik bir devlete son vererek halk egemenliğini esas alan bir kuruluşa yönelmesi nedeniyle Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanı, modern toplumun ve siyasetin başlangıcıdır. Bu yönüyle Cumhuriyet’in kuruluşu, 18. yy. son çeyreğinde gerçekleşen Amerika ile Fransa’daki cumhuriyet deneyimlerini hatırlatmaktadır. Özgür ve eşit yurttaşlık talep eden toplumsal kesimler öncülüğünde başlayan değişim talebi, devrimlere ivme kazandırmış, ardından yazılı anayasaların rehberlik ettiği cumhuriyet idaresini getirmiştir. Eski düzeni yıkan devrimlere, insan hakları bildireleriyle biçimlenen modern anayasalar eşlik ettiği için Amerika ile Fransa’da cumhuriyetçi kurucu eylem, bir örnek teşkil etmektedir. Benzer bir değişim paradigması ve cumhuriyetçi öz, yirminci yüzyılın başlarında Türkiye’deki yeni siyasal rejim içinde söz konusudur. Bu çalışma, Türkiye’deki kurucu eylemi, Amerikan ve Fransız Devrimleri sonrasında geçilen cumhuriyet deneyimleri ışığında tartışmayı amaçlamaktadır. Geniş bir çerçeveye sahip konu, cumhuriyetçi siyasal katılım ilkesiyle sınırlandırılmaktadır. Bu izlek eşliğinde Amerika ile Fransa’da Cumhuriyet’in kurucu köklerine ilişkin bir çerçeve çizilmekte, Türkiye’deki cumhuriyetçi başlangıcı tahlil etmeye yönelik bir felsefi zemin inşa edilmektedir. Çalışma, Türkiye’de yeni devlet ve rejimin kuruluşunda demokratik bir cumhuriyetin potansiyelini ve imkanını soruşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Amerikan Devrimi ve Cumhuriyeti, Fransız Devrimi ve Cumhuriyeti, Türkiye’de Cumhuriyet, siyasal katılım, siyasal muhalefet

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The proclamation of the Republic in Türkiye can be considered the beginning of modern society and politics because it ended a dynastic theocratic state and turned into an institution based on popular sovereignty. In this regard, the establishment of the Republic reminds of the republican experiences in America and France, which took place in the last quarter of the 18th century. The demand for change, which started under the leadership of social segments demanding free and equal citizenship in both countries, accelerated the revolutions, which were followed by a republican administration guided by written constitutions. The republican founding act in America and France are examples because modern constitutions shaped by human rights declarations accompanied the revolutions that destroyed the old order. A similar paradigm of change and republican essence is present in the new political regime in Türkiye at the beginning of the twentieth century. This study aims to discuss the founding act in Türkiye in light of the republican experiences after the American and French Revolutions. The issue which has a broad framework is limited by the principle of republican political participation. Firstly, a comparison is made regarding the establishment of the Republic in America and France through the two themes, and then the republican beginning in Türkiye is discussed. The study investigates the potential and possibility of a democratic republic in the establishment of the new state and regime in Türkiye.

Keywords: American Revolution and Republic, French Revolution and Republic, Republic in Türkiye, political participation, political opposition

¹Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, belgin.buyukbuga@adu.edu.tr

Atf için (to cite): Tarhan, B. (2023). Amerikan ve Fransız Cumhuriyet deneyimleri ışığında Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluşu. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 272-283.

Paper Type: Research

Giriş Yerine: Cumhuriyetin Egemenlikçi ya da Özgürlükçü Özü

Uzun bir geçmişe sahip olan cumhuriyet kavramı, günümüzde iki şekilde açıklanmaktadır. Dar anlama sahip ilk tanım cumhuriyeti, monarşinin karşıtı olan bir yönetim biçimi olarak kabul eder (Gözler, 1999, s. 54). Burada egemenliğin kaynağının gökyüzünden halka inmesine vurgu yapılır. Cumhuriyet, egemenliğin tekin (kral/çar/padişah) elinden halka (ve onun temsilcilerine) geçmesidir. Egemenlik eksenli bu açıklama, meseleye yalnızca yönetenlerin açısından bakmaktadır (Başkaya, 2012 s. 91). Bu bağlamda, Türkiye’de 1922 yılında saltanat kaldırılması ve bir yıl sonra Cumhuriyet ilan edilmesiyle, Cumhuriyet’in kuruluşunun -dar anlamda- gerçekleştiği söylenebilir. Cumhuriyetin diğer bir anlamı ise kavrama egemenlikçi özden daha geniş perspektiften bakmayı gerektirir.

Geniş anlamda cumhuriyet, -egemenliğin kaynağındaki değişimin yanında- bir özgürlük felsefesine karşılık gelmektedir. Modern çağın değerleriyle uyumlu bir şekilde cumhuriyet, insanların özgür ve eşit yasalar altında yaşamalarının toplumsal, hukuki ve siyasal norm ve düzenlemelerini kapsar. Cem Eroğul’un da vurguladığı gibi cumhuriyeti öncelikle bir düşünce akımı olarak ele almak gerekmektedir (2003, s. 102). Cumhuriyetçi düşünce, kökleri Platon’dan Aristoteles’e kadar uzanır; Machiavelli’den Montesquieu’ya, Harrington’dan Rousseau’ya ve Kant’a kadar pek çok düşünürün üzerinde durduğu zengin bir düşünsel birikime sahiptir. Modern siyaset ve toplum anlayışıyla uyumlu olarak cumhuriyetçilik, bireysel hürriyetler ile adil ve barışçıl bir yaşamın da temeli olarak yorumlanmaktadır. Çağdaş cumhuriyetçi düşünce, liberal demokrasinin özgürlük kavrayışındaki sorunları dile getirerek, bu felsefeyi yeniden öne çıkarmaktadır (Uslu, 2021, s. 48-9). Zengin bir tartışma sunan bu literatür içinde Philip Pettit, Hannah Arendt gibi düşünürler Neoklasik -klasik- Cumhuriyetçi sayılırken, Maurizio Viroli ile Quentin Skinner Neo Romacı -modern- Cumhuriyetçi fikir insanları olarak anılmaktadır (Keyman ve Turnaoğlu, 2008, s. 41). Bu çalışma cumhuriyetin kuruluş süreci ile kurucu eyleme odaklandığı için cumhuriyetçi literatür içindeki ayrışmalar yerine bu düşüncenin bütününe yaslanan bir çözümleme sunmayı denemektedir. Türkiye’de Cumhuriyet’in kurucu eylemini soruştururken, kuruluşta siyasal katılım ve siyasal muhalefet teması öne çıkarılmaktadır. Cumhuriyeti, monarşi ya da tiranlıktan, aristokrasi ya da oligarşiden ayıran temel husus, siyasal katılımdır. Yalnızca cumhuriyetlerde yönetenler aynı zamanda yönetilendelerdir. Siyasal katılım, cumhuriyete içkin bir ilkedir. Bu ilkeyi modern siyasetin merkezine taşıyarak, onu güncelleyen Arendt’e göre aktif yurttaşlığın bir uzantısı olarak siyasete dahil olma, yalnızca temel hürriyetlerin değil kamusal özgürlüklerin de başlangıcı sayılır (Arendt, 2017, s. 154). Kuruluşta siyasal katılım ve çoğulluk, toplumun tüm kesimlerini kapsayan özgürlükçü bir cumhuriyetin başlangıcı sayılabilir.

Özgürlükçü bir cumhuriyetçiliğin yolunu döşeyen tematik izleğin yanı sıra fiili olarak cumhuriyeti tecrübe eden toplumların deneyimi de bu çalışmanın görüş alanına girmektedir. Modern çağda halk hareketleriyle başlayan devrimler, cumhuriyetçi başlangıçların önünü açmıştır. Egemenliğin el değiştirmesinden ibaret kalan baskıcı cumhuriyet deneyimleri ile kimi eksik unsurlarına rağmen etkin yurttaşlığı ve çoğulluğu sağlayabilen demokratik başlangıçlar arasında bir ayırım yapılabilir. Egemenliğin kaynağındaki değişim iktidar seçkinlerinin değişmesiyle sınırlı kalıyorsa, cumhuriyetin özgürlükçü ayağı aksamaktadır. Toplumun üyeleri olan yurttaşların siyasete müdahil olarak, politik alanı genişletmeleriyle demokratik bir cumhuriyetin önü açılmaktadır. Amerika ile Fransa’daki halkların direniş mücadeleleri sonucunda yazılı anayasalarla çerçevelenen cumhuriyet idaresine geçilmiştir. Modern çağda gerçekleşen iki kuruluş tecrübesi, demokratik ya da otoriter cumhuriyetçi başlangıçlar açısından önemli bir mukayese zemini sunmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın ilk kısımda siyasal katılım ve yasa boyutu ile Amerikan ve Fransız Devrimleri ardından kurulan iki Cumhuriyet yorumlanmaktadır. İkinci kısımda ise yakın geçmişin bilgisiyle Türk Devrimi ve Cumhuriyet’in kurucu eylemi çözümlenmektedir.

1. Amerika ve Fransa'da Devrim ve Cumhuriyet'in Kuruluşu

İdare olarak cumhuriyetlerin Yunan kent devletlerine dek uzanan bir geçmişi olsa da bu çalışmada halkların eşitlik ilkesine doğru yönelindikleri modern çağdaki cumhuriyetçi başlangıçlara odaklanılmaktadır. Uzun Orta Çağ boyunca mutlakiyetçi monarşilere özgü olan ayrıcalıklı, hiyerarşik feodal aristokratik toplum düzeni aşınmaya başlamıştı. Devrimleri başlatan, kamusal özgürlük alanını kurmaya iten nedenler toplumsal koşullardaki değişim talebiydi (Tocqueville, 2004, s. 308). Amerikan kolonilerinde bağımsızlık mücadelesine eşlik eden hukuki ve siyasi taleplerle Fransa'da Devrim'e eşlik eden isyanın niteliği birbirine yakındı (Acton, 2019, s. 103). Ayrıcalıklı düzene ve sömürüye son verme gayesindeki devrim ateşi, iki toplumda da mutlakiyetçi egemenliklere karşı mücadele vermekteydi. Monarşilerin yerine koydukları idare ise o vakte kadar şehir devletlerine özgü, arkaik bir yönetim olarak görülen cumhuriyettir. Bu bakımdan iki devrim, birbirinden bağımsız düşünülemez gibi tüm insanlık için de yeni bir dönemi müjdelere (Audier, 2006, s. 47). Yeni çağın ekonomik, toplumsal ve hukuki değerleriyle aynı potada eriyen cumhuriyet idaresi, toplumun daha geniş bir kesimini de siyasete dahil ederek parlamentolu bir sisteme eklenir. İlk etapta Amerikan Devrimi ve Cumhuriyeti, Atlantik'in diğer tarafını etkilememiş gözükmektedir. Arendt'in ifadesiyle Amerikan Devrimi Fransız Devrimi kadar dünyayı ateşe vermemiştir (2017, s. 70). Fakat Fransa'daki 1789 Devrimi ve ardından kurulan Cumhuriyet, bünyesinde taşıdığı toplumsal ve siyasal ruhla monarşilerin devrimini kapatan bir siyasal fenomene dönüşür².

Öncelikle Amerika ile Fransa'da Cumhuriyet'i kuran yönelimin benzerlikleri ortaya konabilir. Her iki toplumda da devrime yol açan süreci başlatan iki talebin yükseldiği ileri sürülebilir. İlki, toplumun tüm kesimlerini ilgilendiren siyasetin kendilerine kapalı kapılar ardındaki birkaç kişinin hükmünde olmasına yönelik bir tepkidir. Kırsalda ya da kentte çalışan, üreten ve vergi veren kesimler, kendi kaderleri hakkında hüküm verilen yere dahil olmayı yani siyasete müdahil olmayı istemektedir. Fransa'da geleneksel parlamentolar bu anlamda gayri adildi ve kısıtlı bir imkân sunmaktaydı. Amerikan kolonilerinde ise İngiliz Devleti, Kıta Avrupa'sında yerleşik olan toprak ve yönetim düzenini dayatmaktaydı. Dolayısıyla Amerikan ve Fransız Devrimleri, topluma dışarıdan ya da yukarıdan dayatılan eski düzene isyandır. İngiliz Devleti'ne karşı bağımsızlık mücadelesi veren Amerika'daki Devrim'le hiyerarşik ve ayrıcalıklı geleneksel topluma ve monarşiye başkaldıran Fransız Devrimi sonrasında her iki ülkede, temsili demokrasiyle halk egemenliğini buluşturan cumhuriyet idaresi benimsenmiştir (Tarhan, 2021, s. 47). Amerikan ve Fransız yakın tarihinden hareketle cumhuriyetin asabiyesinde bir karşı çıkış hareketi vardır (İnsel, 1998, s. 115). Diğer bir talep ise yasa önünde eşitlik ilkesidir. Cemaat ve loncalarının ayrı ayrı hakları yerine devlet ve yasa katında tüm yurttaşların eşit sayıldığı bir hukuk düzeni ticaret ve sanayi çağının bir gereği haline gelmiştir (Tocqueville, 2016, s. 405). Yükselen iki talebin cumhuriyetçi bir yönetime doğru evrilerek somutlaştığı kurum ise modern parlamentolardır. Amerikan topraklarında kolonilerin içinde yapı ve işleyişi bakımından düzenlilik arz eden temsil mekanizması ile yerel meclisler vardı. Fransa'da ise Genel Meclis'in (États Généraux) yanında şehir meclisleri vardı. Fransa'da danışma niteliğindeki Genel Meclis en son 175 yıl önce toplanmış (Ağaoğulları, 2006, s. 182), şehir meclislerinin gücü birkaç yüzyılda gerilemiş olsa da ikisi de Devrim'le yenilenerek, siyasal katılım ve yasa önünde eşitlik ilkelerini var eden modern kurumlara dönüşmüşlerdir. Değişim yalnızca parlamento ve parlamenter sistemde değil aynı zamanda modern anayasalara rehberlik eden hak bildireleriyle de takip edilebilir. Siyasal birlik oluşturulmadan önce Amerika'da *Virginia Haklar Bildirgesi* (1776) gibi her insanın doğuştan getirdiği haklara sahip olduğunu vurgulayan özgürlükçü metinler kaleme alınmıştı. Fransa'da ise *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi* (1789) temel hak ve hürriyetlerin yasal güvence altına alınmasını talep etmekteydi. Her iki ülkede devrimler, yitkileriyle değil önderlik ettikleri kurucu sözleşmeler ve kurumsal yapılarla birlikte

²Amerikan ve Fransız Cumhuriyeti'ni kuran toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmeler ile devrim fenomenini çok daha geniş bir başlık altında ele alan çalışma için Bknz. Belgin Tarhan, 'Kurucu Eylem' Üzerine: Amerikan ve Fransız Devrimi Aracılığıyla Alexis de Tocqueville ile Hannah Arendt'te Modern Başlangıç Sorunu. *Liberal Düşünce Dergisi*, s.104, 2021, s.27-50.

anılmalıdır. Arendt, modern çağda kurucu eylemi anayasanın oluşumuyla özdeş saymaktadır (2017, s. 162). İki ülkede de modern yazılı anayasalar, yeni düzenin kuruluşuna meşruiyet oluştururken aynı zamanda yurttaşların hak ve hürriyetlerini koruma sözü veren temel yasa hükmündedirler. 1776’te Amerika’da, 1791’de ise Fransa’da modern anlamda ilk yazılı anayasalar kabul edilmiştir. Devrimler, peşi sıra gelen hak bildireleri, anayasal mutabakat metinleri ve modern parlamentolarla cumhuriyetçi bir başlangıcın esasını oluşturmaktadır.

Amerika ile Fransa’da direnişi başlatan koşullarda ortaklık olmakla birlikte devrimin sonuçlarıyla kurulan cumhuriyet idaresi açısından bir ayrışma söz konusudur. İki toplumun tarihi coğrafi arka planıyla kültürel ve toplumsal düzeni arasında farklılıklar, yönedikleri cumhuriyet idaresinde sonuçlarını göstermektedir. Burada, tüm bu farklılıklara şerh düşerek bir değerlendirme yapılarak devam etmek gerektiği için iki ülkedeki cumhuriyetçi başlangıçta siyasal katılım ekseninde bir inceleme yapılmaktadır.

Amerika’da Cumhuriyet’i kuran Devrim, İngiliz Devletine karşı bir bağımsızlık mücadelesiyle ateşlenir. Amerika’da direniş ve isyan öncesinde ise koloniler, atanmış her İngiliz valisine karşılık o yöredeki insanların iradesini temsil eden meclislere sahiptir. Yöneten-yönetilen ayrımının belirginleşmediği bu temsil düzeninde koloniler, kendi kendilerini yönetme pratiği edinmişlerdir. Komün üyesi olan insanlar kanaatlerini öne sürmekte, ortak meseleleri müzakere etmekte ve birbirilerine verdikleri karşılıklı sözlerle bağlayıcı kararlar almaktaydılar. Amerikan Devrimi’ni gerçekleştirenler, kamusal alanın eşitler arasındaki kanaatlerin değişimiyle genişletilebileceğini biliyorlardı (Arendt, 2017, s. 120-1). Birlik’ten önce de var olan siyasal katılım, Cumhuriyet ile soyut bir şeye dönüşmez aksine etkin yurttaşlık ediminin nüvesini oluşturur. Siyasetin, yurttaşların katılımıyla yerelde başlaması, Cumhuriyet’in yönetim süreçlerine etki etmiştir. Merkezi yönetim ile yerel idare arasındaki yetki bölüşümünü gerçekleştiren dikey kuvvetler ayrılığı, yurttaşların siyasal beklenti ve taleplerini merkeze taşıyan bir işlev görmektedir. Öte yandan rejimin çoğunlukçu bir mutlakiyete kaymasının önünde de bir bariyer oluşturmaktadır. Kıta Avrupa’sındaki Fransa’da ise son birkaç yüzyıldaki merkezileşmeye ve mutlakiyetçi yönetime rağmen 1789 Devrimi, halkı eski rejime karşı harekete geçirerek birleştirmiştir. Eski rejime karşı tek yumruk haline gelen toplumsal kesimler, yeni rejim üzerine farklı siyasal taleplerle öne çıkmışlardır. Bağımsız toplulukların, kulüp ve şehir meclislerinde toplanan kesimlerin siyasi etkinlikleri Devrim sonrasında artmıştır. Fakat siyaset yapma ve yeni rejime etki etme imkânı taşıyan bu sivil dernek ve örgütlerin ömürleri kısa olmuştur. Monarşiye son veren Meclis’in içindeki Jakobenler, toplumsal ve siyasal muhalefet bloklarını etkisiz hale getirerek kendilerini halkın yegâne temsilcisi saymaktadırlar. Devrim’den sonra dernekleşmeye, partileşmeye, gruplaşmaya ve sınıflaşmaya engel hükümler çıkarılarak, sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri engellenir. Örneğin 1791’de Le Chapelier Yasası’yla meslek sendikaları yasaklanır (Audier, 2006, s. 48). Her türlü dernek ve meslek örgütlerinin yanında yereldeki talep ve isteklerin önü kesilir. Fransa’da Cumhuriyet’in kuruluş sürecinde siyasetin çoğulluk arz eden kamusal yaşamına darbe indirilir. Yeni kurulan Cumhuriyet’te halk egemenliği ile beka sorunu öne çıkarılır. Görünürde monarkın boşalttığı koltuğa halk oturmuştur. Rousseau’nun halk egemenliği fikrinden beslenen milli egemenlik anlayışı, çoğunlukçu bir yönetimin önünü açarken, azınlıkta kalan toplumsal kesimleri siyasetten dışlamaktadır (Arendt, 2017, s. 208). Cumhuriyetçi liderlerin gözünden Prusya ve Avusturya gibi dış düşmanların yarattığı beka sorunu içerdeki devrim karşıtı ve halk düşmanı sayılan kesimlerin faaliyetleriyle büyümektedir (Ağaoğulları, 2006, s. 297). Fransa’daki Devrim tecrübesinde mutlak ve bölünmez egemenlik fikri, yıkıcı ve dışlayıcı bir arınmayı beraberinde getirmiştir. Görüş ayrılıkları ile muhalif hareketler, egemenliğe tehdit oluşturduğu gerekçesiyle susturulmuş, ihanetle suçlanmışlardır (Sezer, 2012, s. 23).

2. Siyasal Katılım Bağlamında Türkiye’de Cumhuriyet’in Kuruluşu

Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluş harcında, hem yüzyıllardır süregelen Osmanlı’nın geleneksel devlet düzenine hem de Cihan Harbi sonrasında başlayan işgallere karşı direniş vardır. 1908’de Kanuni Esasi’nin yeniden yürürlüğe girmesi ve parlamentonun kurulmasına

rağmen rejim, meşruti monarşiydi. Cihan Harbi'ndeki yenilgi sonrasında bölgedeki diğer monarşiler gibi Osmanlı Devleti de varlığını sürdürmemiştir. Savaş sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesi'yle ülkede fiili olarak hukuki ve siyasi iktidar boşluğu doğmuştur (Tunaya, 1988, s. 7). Yeni ulus devlet ile Cumhuriyet ise bir yandan işgallere karşı direniş göstererek bağımsız bir siyasal düzenin önünü açmaktaydı, diğer yandan da egemenliği gökyüzünden indirerek halka verme iddiasındadır. Anadolu'da doğan direniş kuvvetleri, Ankara'da BMM (Büyük Millet Meclisi) çatısı altında birleşerek askeri ve siyasi olarak idareyi devralır ve 1923 yılında siyasal bir rejim olarak (form of state) cumhuriyet idaresini kurar. Bu çalışmada vurgulanan ayrımla kurulan rejim dar anlamda bir cumhuriyeti gerçekleştirmiştir. Geniş manada cumhuriyet yani demokratik bir cumhuriyet için ise daha kat edilmesi gereken uzun bir yol vardır.

Türkiye'de bağımsızlığın kazanılması ve halk egemenliği rejiminin kurulmasıyla ilgili olarak iki tarih öne çıkmaktadır: TBMM'nin açıldığı 23 Nisan 1920 ile Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Ekim 1923. Bu zaman aralığı içinde 1919 ile 1923 arası kurtuluş, sonrasındaki süreç ise kuruluş olarak adlandırılmakta, iki dönem birbirinden ayrı tutulmaktadır (Demirkent, 2017, s. 103-4). Oysa toplumların yakın tarihleri, bağımsızlık mücadelesi ile yeni bir siyasal düzene doğru giden sürecin iç içe olduğunu göstermektedir. Sözgelimi Amerikan Kolonileri, İngiliz askerlerine karşı Bağımsızlık Savaşı verirken aynı zamanda yeni bir siyasal başlangıcın hazırlığı içindedirler (Arendt, 2017, s.186). Türkiye'de de Cumhuriyet'in kuruluşu, Kurtuluş Savaşı'yla birlikte ilerlemiştir. Örneğin 1921 yılının Ocak ayında, Anadolu'da İnönü Muharebesi devam ederken Meclis, Teşkilatı Esasiye Yasası'nı (20 Ocak 1921) çıkarmıştır. Kurtuluşla kuruluş arasında zamansal bir ayırım yapılmadığı yeni rejimin kurucularının sözleriyle de teyit edilmektedir. Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta şu ifadeleri dile getirmektedir (2015, s. 40): "... milli mücadele muvaffakiyete yaklaştıkça safha safha bugünkü devre kadar milli irade idaresinin bütün esaslarını ve şekillerini tahakkuk ettirmesi tabii ve kaçınılmaz bir tarihi seyirdir". Türkiye'de Cumhuriyet'in kurucu eylemini daha iyi anlayabilmek için Anadolu topraklarının işgaline karşı başlayan sivil ve askeri direnişi başlangıç kabul etmek gerekir.

Bülent Tanör, Türk Kurtuluş Savaşı literatüründe, Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1919) ile BMM'nin açılışı (23 Nisan 1920) arasında geçen on yedi aylık zamanı Kongreler Dönemi olarak geçtiğini belirtir (1998: 15). Dolayısıyla yerel ve bölgesel kongreler düzenleyen sivil direniş dernekleri hareket noktası olmalıdır. Bu kapsamda Cumhuriyet'in kuruluşu üç evreye ayrılarak değerlendirilmektedir: Kongreler Dönemi (1918-1920), Birinci Meclis (1920-22) ile Cumhuriyet'in ilanı ve Devrimler Dönemi (1923-1946).

2.1. Kongreler Dönemi

Tarık Zafer Tunaya'nın *Türkiye'de Siyasal Partiler-Mütareke Dönemi* başlıklı eserinde 1918 ile 1920 arasındaki dönem, Müdafaa-i Hukuk Devresi olarak yer alır. Tunaya'ya göre Mütareke döneminde Türkiye'deki pek çok sayıdaki parti ve dernek, aynı amaçlar etrafında toplanmış direniş unsurlarıdır (Tunaya, 1988, s. 36). 1909 yılında çıkan Cemiyetler Kanunu'na uygun bir şekilde kurulan sivil dernekler, vatanın öz savunma ihtiyacına binaen ortaya çıkmışlardır. Mondros Mütarekesi'yle Osmanlı Devleti'nin işgallere karşı etkisiz kalması, hükümet otoritesindeki zafiyetle doğan hukuki ve siyasi boşluğun neticesinde bu sivil oluşumların sayıları artmıştır. Kuvayi Milliye gibi yerel direniş güçlerini de yönlendiren yereldeki sivil dernekler, yörelerinin ve ülkenin kaderi üzerinde söz sahibi olmaya aday bir konumdadırlar. İlköğretim programları yoluyla genele de yayılan resmi tarih yazınında, bu dönemin aktörleri olan sivil derneklerin değil de yürüttükleri siyasal etkinliğin adı olan kongrelerin anılması, Cumhuriyet'in yerelde başlayan katılımcı yönünü gölgede bırakmaktadır. Vatanın fiilen işgal altında olduğu bir zaman diliminde hem yurt savunmasında hem de onun geleceğine yön verilmesinde rol alan sivil yapıya yakından bakmak gerekmektedir.

Kongreler döneminin öznesi olan sivil direniş derneklerinin öne çıkan nitelikleri birkaç maddeyle ortaya konabilir. İlk sivillik unsuru açılabılır. Kongreleri örgütleyen, yerel ve

bölgesel direnişin gücünü oluşturan derneklerin mensupları, mülki idare amirleri, eşraf, avukat ve mahalli gazeteciler gibi buldukları bölgenin ileri gelen kişileridir (Berkes, 2016, s. 478; Öz, 1992, s. 72-3). İkinci olarak derneklerin iç işleyişi temsil ve vekalet bağı içinde gönüllülük esasıyla yürümektedir. Yörelerindeki Türk ve Müslümanları doğal üye kabul ederek genişlemeye müsait bir yapı oluşturmaya yönelik cemiyetler, iç organlarında seçim, temsil ve vekalet usullerini işletmektedir (Tanör, 1998, s. 87). Öte yandan dernekler, vatanın içinde bulunduğu koşullar neticesinde kendiliğinden meydana gelen oluşumlardır. Cemiyetler, İstanbul hükümetiyle organik bir bağ içinde olmadıkları gibi Kemalist önderliğin henüz ortaya çıkmadığı bir evrede örgütlenmişlerdir (Tanör, 1998, s. 58). En önemlisi de vatanın kaderi üzerinde yakın geleceği de belirleyen bir kurucu eylemi başlatmalarıdır. Tanör on yedi ay gibi kısa bir sürede Kongreler Dönemi’nde alınan kararların TBMM yasalarına kaynaklık ettiğini ve savaşın Meclis’le yürütülmesini zorunlu kıldığını belirtmektedir (1998, s. 131).

Sivil direniş derneklerini, Arendt’in cumhuriyetin asıl mekanları olarak gördüğü konseylerle ilişkilendirmek mümkündür. Arendt, modern toplumun ve siyasetin başlangıcı saydığı Amerikan, Fransız ve 1917 Rus Ekim Devrimi gibi büyük hareketler içinde beliren ve siyaseti yurttaşlara doğru genişleten konseylerin varlığına dikkat çeker (2017, s. 107). Bu bağlamda direniş güçleri oluşturan halk hareketleri, yalnızca eskiyi devirmekle kalmaz aynı zamanda kendini dayatan koşullara karşı kendiliğinden doğan bir toplumsal mekanizma oluşturarak, ülkenin kaderi üzerine kurulacak yeni yapının aktörleri olmaya da aday hale gelir. Konseyler, siyasetin merkezdeki gücünü yerele dağıtan yatay bir örgütlenme modeli sunduğu için siyasal etkinliği ve katılımı güçlendirir (Arendt, 2009, s. 106). Devrimci direniş mücadelesi içinde meydana gelen sivil oluşumların her toplumda farklılık gösteren görünüşleri vardır. Ancak toplumsal ve tarihi farklılıklara şerh düşmek kaydıyla kimi ortak unsurlar öne çıkarılabilir. Arendt’e göre konseylerin göze çarpan en önemli unsuru, kendiliğinden oluşmalarıdır (2017, s. 352). Konseyler, yurttaşlara yerelden başlayarak politikaya katılım olanağı sağlamaktadırlar (Sezer, 2012, s. 31). Öte yandan Arendt, konseylerin karar alıcı rollerine de dikkat çeker. Devrimlerin ilerleyen süreçlerinde onun profesyonel kadroları öne çıksa da Arendt, toplumun farklı kesimlerini bir araya getiren konseylerin yalnızca alınan kararları yürüten bir pozisyona indirgenmediğini dile getirir (2017, s. 352). Türkiye’de fiili iktidar boşluğu içinde çıkan direniş dernekleri de aynı özelliklere sahip görünmektedir. Yerelde kendiliğinden başlayan halk hareketleri, vatanın kaderi hakkında karar vermeye aday bir siyasal etkinlik içindedir. Tanör sivil, demokratik ve halkçı yönüne vurgu yaptığı dernekleri belirleyen kavramın şûra olduğunu belirtir. Zira bu dönem içinde halk/halkçılık manasında kullanılan şûra, yerelde örgütlü bir biçimde toplumu siyasete davet eden bir mahiyet taşımaktadır (Tanör, 1998, s. 131).

Amerika tecrübesi, yurttaşları karar alma sürecine dahil eden katılım modelini federatif ilkeyle siyasal sistem içine köklü bir şekilde yerleştirmiştir (Sezer, 2012, s. 31). Fransa’da ise Devrim’in ilk yıllarında etkin olan toplumun farklı kesimlerinin oluşturduğu kulüp ve topluluklar gibi seksiyonlara gerek kalmadığı, halkın iradesinin tecelli ettiği tek adresin Meclis olduğu fikri egemen hale gelmiştir (Arendt, 2017, s. 322). Türkiye’de Cumhuriyet’in kurucu mekanları olarak gösterilebilecek olan sivil direniş dernekleri farklı bir seyir izler. Söz konusu sivil birlikler kapatılmaz, onların düzenledikleri yerel kongreler -Batı Anadolu ile Güneydoğu’daki işgallerin oluşturduğu tehdit nedeniyle- önce bölgesel ardından ulusal düzeye taşınır. Bu süreçte dernekler de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (A-RMCH) altında birleşirler. Tanör sivil direniş derneklerinin süre, amaç ve alan bakımından taşıdıkları sınırlılıklara rağmen Osmanlı’dan intikal eden derin siyasal krizin demokrasi yoluyla çözülebileceğini gösteren özel konumuna dikkat çeker (1998, s.135). Yerelde başlayan katılım ve temsil, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne ulus devlet ile yeni rejime geçiş sürecinde büyük bir meşruiyet kazandırmıştır.

2.2. Birinci Meclis

Kongreler Dönemi'nde elde edilen geniş katılımlı örgütlenme tecrübesi 1920'de kurulan Meclis'e aktarılmıştır. Tanör bu dönemde alınan kararların TBMM yasalarına kaynaklık teşkil ettiğini, savaşın da Meclis eliyle yürütülmesini zorunlu kıldığını belirtmektedir (1998, 135). O dönemki adıyla BMM ilk yasama yılında, 87'si Osmanlı Mebusan Meclisi'nden gelen toplamda 426 vekilden oluşmaktadır (Demirel, 2020, s.71). A-RMHC'nin teşkilatlandığı illerden seçilen vekillerin sayısı ise 339'dur. Henüz yerel, yöresel ve bölgesel kongreler düzenleyen derneklerin Türk ve Müslümanları doğal üye kabul eden bir yol izlemesi, Meclis çatısı altında toplandığında temsil ve katılım açısından meydana gelen sorunları gün yüzüne çıkarmıştır. Bu zaman aralığında Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri de Büyük Harp sonrasındaki işgallere karşı koymak üzere direniş dernekleri kurmuşlardır. Kongre döneminde ulusal birliğin esas unsurları Türk ve Müslümanlar olarak görüldüğü için aynı eğilim Meclis'te de devam etmiştir (Demirkent, 2017, s. 105). Heyet-i Temsile adına Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihinde Ankara'da bir meclisin toplanmasına ilişkin hükümleri sıraladığı genelgede "anasırı gayri müslime intihaba[seçime] iştirak ettirilmeyecektir" hükmü yer almaktadır (Unat, 1957, s. 485). Siyasal katılımı dar tutan diğer bir husus, partileşmenin/fırkalaşmanın önünün kapatılmasıdır. Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde açıkça A-RMHC'nin İttihat ve Terakki'nin bir devamı olmadığı ilan edilir (Sezgin, 2005, s. 18). Mütareke sonrasındaki dönemde vatanın en örgütlü teşkilatı olan İttihat ve Terakki'ye karşı mesafeyi korumak amacıyla partileşmeye müsaade etmeyen bir yol izlenir³. Birlik ve bütünlüğü korumaya dönük bu karar, Birinci Meclis içinde sürdürülmek istense de Meclis'te gruplaşmanın önüne geçilemez. 1920'nin ikinci yarısında Meclis'te Tenasüt Grubu, İstiklal Grubu, Halk Zümresi Grubu, Islahat Grubu gibi parlamento içi oluşumlar vardır (Atatürk, 2015, s. 444). Bu sırada Meclis'te üyesi olmamakla birlikte Türkiye Komünist Fırkası ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kurulur. Siyasal birlik yönündeki taleplere rağmen Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından kurulan daha sonra adı Halk Fırkası olan A-RMH Grubu yani yaygın bilinen adıyla Birinci Grup kurulur.

Kurucu meclis niteliğindeki Birinci Meclis içindeki Birinci Grup, ekseriyetle, Osmanlı'dan kalma müesseseleri yıkmak isteyen demokratik, devrimci ve laik zümre olarak adlandırılır. Sözcüleri Sezgin, inkılapçı/ilerlemeci olarak adlandırdığı Birinci Grup'la muhafazakâr dindar saydığı İkinci Grup arasındaki ayrımı, 1918-21 yılları arasındaki Müdafaa-i Hukuk Dönemi'nde çıkan isyanların bir yansıması olarak yorumlar (Sezgin, 2005, s. 19). Sezgin'in de içinde olduğu geniş bir entelektüel çevre, karşıtlığı Birinci Grup'un laik, ilerlemeci ve inkılapçı kimliğiyle İkinci Grup'un gelenekçi, mukaddesatçı, halifelik ve saltanat yanlısı kimliği arasında kurmaktadır. *Birinci Meclis'teki Muhalefet* adlı eserinde ayrıntılı bir inceleme sunan Demirel ise ayrışmanın radikaller ile gelenekçiler ya da devrimciler ile muhafazakârlar arasında olmadığını belirtir (2020, s. 44). Bu doğrultuda en güvenilir kaynak Birinci Meclis'in yaklaşık üç yıl süren yasama döneminde gündeme gelen meseleler üzerine vekillerin ifadeleridir. Genel bir çerçeve çizmek gerekirse bu dönem içinde en önemli konular Teşkilatı Esasiye Kanunu, yasama ile yürütme yetkilerinin dağılımı, İstiklal Mahkemelerini kuran yasal düzenlemeler, Başkomutanlık Kanunu, Hürriyet-i Şahsi Kanunu gibi düzenlemelerdir. Meclis'in gündemine gelen konular hakkındaki tartışmaların yanında İkinci Grup'un programı ile onun yaygın organı gibi rol oynayan Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in çıkardığı *Tan Gazetesi* de önemli bir kaynak teşkil etmektedir (Demirel, 2005, s. 186).

Meclis içindeki muhalefetin siyasal katılımı ele alındığı vakit, İkinci Grup hakkındaki ön kabullerin ötesinde bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Öncelikle İkinci Grup'un parti programının ilk maddesinde belirttiği gibi Misak-ı Milli çerçevesinde birlik ve milletin bağımsızlığı ilkelerine sadakat esastır. Demirel, İkinci Grup'un Millî Mücadele başarıya

³Sivas Kongresi'nin açısında delegeler "Her türlü ihtirâsât-ı şahsiye ve siyasiyen ve firkacılık âmâlinde münezzeh bir azm-ü-iyem ile çalışacağıma, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma namusum ..." diye başladıkları yeminle Kongre'nin İttihat ve Terakki dahil hiçbir fırkayla ilgisinin olmadığını duyurmaktaydılar. Bknz. Fethi Tevetoglu, "Atatürk ve İttihat Terakki", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 5(15), (1989), 613 vd.

ulaşımaya kadar Meclis’teki birlikteliğin ortadan kalkmaması⁴ adına duyarlı bir şekilde hareket ettiğinin altını çizer (2020, s. 294). Öte yandan İkinci Grup’un ısrarla üzerinde durduğu ilkenin meclis egemenliği ve üstünlüğüyle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. İlk bakışta bu hususta Birinci Grup’la tam bir uyum içinde olması beklenmesine rağmen İkinci Grup’un Meclis görüşmelerinde millet iradesinin tecelli ettiği kurum olan Meclis’in fiili olarak devre dışı bırakılarak etkisiz hale getirildiği şikayetini dile getirmektedir. Demirel de İkinci Grup üyelerini bir araya getiren yakınlaşmanın Teşkilatı Esasiye Kanunu’nda benimsenen meclis üstünlüğü ilkesinin zedelenmesini, yasama ve yürütme erkinin Meclis adına dar bir grubun kullanmasından duyulan rahatsızlıktan doğduğunu dile getirir (Demirel, 2020, s. 295).

Meclis içindeki siyasal muhalefetin varlığı kadar Meclis dışındaki toplumsal ve siyasal muhalefet unsurlarına da bakılmalıdır. 1920 ile 1923 arasında vatanın ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ve onu saf biçimde temsil eden Meclis’in gücü öne çıkarılmıştır. Meclis dışındaki birliktelik ve örgütlenmeler ise dışlanmıştır. Sözelimi Türkiye’de Sosyalist Fırka’nın kurucuları olan Mustafa Suphi Bey ve arkadaşlarının Karadeniz sularında gemilerinin batırılarak öldürülmesi gibi elim vakalar yaşanmıştır.

Direnış ve devrimle ivmelenen modern başlangıçların yapı taşı modern anayasalardır. 20 Ocak 1921’de kabul edilen Teşkilatı Esasiye Kanunu, siyasal birliğin formuna (yani halk egemenliği rejimi) ve tipine (meclis hükümeti sistemi) ilişkin bir karardır (Demirkent, 2017, s. 137). Henüz Cumhuriyet ilan edilmemiş ve saltanat kaldırılmamışken “egemenliğin kayıtsız şartsız milletindir” ifadesi Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun ilk maddesi Cumhuriyet’in de habercisidir. Demirkent, halk egemenliğini benimseyen Teşkilatı Esasiye Kanunu ile birlikte adı konulmasa da bir cumhuriyettense söz edilebileceğini söyler (2017, s. 162). Bu noktada siyasal katılım açısından Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun sunduğu en önemli imkân yerel özerkliliktir. Kurucu eylem Kongreler Dönemi’yle başlatıldığında, katılımın yerelden başladığı önermesi gerçeklik kazanmaktadır. Birinci Meclis vekillerinin büyük bir kısmının A-RMCH’nin örgütlü olduğu her bir ilden geldiği dikkate alınırsa yereldeki kanaat ve taleplerin siyasetin merkezine taşındığı söylenebilir. Teşkilatı Esasiye Kanunu da bu eğilimin sonucu olarak yorumlanabilir. Biri ek olmak üzere yirmi üç maddeden oluşan Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun onuncu maddesinden sonrası idari teşkilatlanmaya ilişkin hükümler içerir ve vilayetlerin kazalara, kazaların nahiyelere ayrıldığı, vilayetlerin tüzel kişiliğe ve özerkliğe sahip olduğu belirtilir. Kanuna göre iç ve dış siyaset, şer’i, adli ve askeri konular ile uluslararası ekonomik ilişkiler gibi devletin temel yetkili olduğu sahalara merkeze bırakılırken, bunun dışındaki konular da yerel yönetimler tasarrufla bulunma imkanına sahiptir. Bu kapsamda vakıflar, müderris, maarif, sıhhiye, iktisat, nafia ve sosyal alanlara ilişkin konularda il şuralarına karar alma ve uygulama yetkisi tanınmaktadır. Türk siyasi ve hukuki düzeninde bir istisna niteliğinde olan Teşkilatı Esasiye Kanunu idari merkezileşmeyi reddederek yerelde özerkliği tanıyan ilk ve son yasadır.

2.3. Cumhuriyet’in İlanı ve Sonrası

Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanması (24 Temmuz 1923) ile Cumhuriyet’in ilanı (29 Ekim 1923) kuruluşun üçüncü evresini başlatan büyük gelişmelerdir. Aynı zamanda cumhuriyetçi siyasal katılım açısından da bu süreç dönüm noktası sayılabilir. Kuruluşun bu evresinde gerek Meclis’te gerekse Meclis dışı kamusal alanda temsil ve katılım azalmaktadır. Birinci Meclis 1 Nisan 1923 tarihinde seçim karar alarak son toplantısını 15 Nisan 1923’te yapmıştır. 11 Ağustos 1923 tarihinde toplanan İkinci Meclis’in içinde Birinci Meclisin muhalif vekilleri yer al(a)mamışlardır. İkinci Grup’tan hiçbir vekilin İkinci Meclis’e seçilmediğini belirten Demirel, İkinci Grup’un tarih sahnesinden el çektiği belirtir (2020, s. 436). Bu dönemde seçimlerin iki dereceli olduğu, adaylıkların kişilerin istek ve talepleriyle gerçekleştirmediği, vekil listelerinin Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki bir kurul tarafından

⁴Ahmet Demirel, İkinci Grup’un kuruluşunun Birinci Grup’un kuruluşundan 14 ay sonra, Başkumandanlık Kanununun üçüncü kez uzatılmasının ardından Temmuz 1922’de kurulduğunu belirtir. Bknz. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis’teki Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, 2020, 283 vd.

belirlendiği hatırlanmalıdır. Bu dönemle birlikte 1946'ya kadar sürecek evrede Meclis'te temsil-vekalet ilişkisinin askıya alındığı ileri sürülebilir. Demirkent'in ifade ettiği gibi parçalı ve çatışmalı halk kavrayışının yerini etnik olarak türdeş, sınıfsal açıdan çatışmasızlığı esas alan ulus kavrayışı almıştır (2017, s. 237). Frederic Frey'in Türkiye'deki siyasal elitler üzerine yaptığı çalışmanın bulguları da bu görüşü destekler mahiyettedir. Araştırmasının büyük bir kısmını Türkiye'deki Tek Parti Dönemi'ne ayıran Frey, 1946 yılındaki iki partili parlamentoya kadar siyasal elite bürokratik elitin kaynaştığını, Meclis'in üst düzey bürokratlardan müteşekkil olduğunu göstermektedir. Frey'in bulgularına göre, askeri ve sivil yönetici kademesinin İkinci Meclis (1923-27 Dönemi) içindeki oranı %70, Üçüncü Meclis'te (1927-31 Dönemi) %44, Dördüncü Meclis'te (1931-34 Dönemi) %36, Beşinci Meclis'te (1935-38 Dönemi) %37, Altıncı Meclis'te (1939-43 Dönemi) %34, Yedinci Meclis'te (1943-46 Dönemi) %33'tür (1965, s. 181). Sivil ve askeri yöneticilerin dışındaki vekiller ise tıp, hukuk ve eğitim sahalarında görevli kamu görevlileridir. Sivil ve askeri bürokratların arasına hukuk, tıp, bankacılık ve eğitim sahasındaki yüksek tahsilli kişiler eklendiğinde, parlamentoda yüksek eğitilmiş bir egemen sınıfın var olduğu ortaya çıkmaktadır. Bürokrasi ile siyasi elit kaynaşmasının yanı sıra 1946'ya kadar ki hükümet sistemi, siyasetin merkezindeki eğitilmiş egemen sınıfın karşısına çevrede yer alan eğitimsiz yığınları konumlandırmaktadır. Birinci Meclis'teki İkinci Grup'un tasfiyesiyle birlikte parlamento, Mustafa Kemal'in başında olduğu Birinci Grup'un temsil ettiği dar bir elit kadronun güdümüne girmiş gözükmektedir.

Kuruluşun üçüncü evresinde, Meclis içindeki düzenin kamusal yaşamda da etkili olduğu anlaşılmaktadır. İkinci Meclis Dönemiyle birlikte muhalif görülerek dışarıda tutulan siyasal aktörler, yeni bir firkada toplanırlar. 1924 yılında aralarında Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele gibi Mustafa Kemal'in silah arkadaşlarının yer aldığı 22 Milletvekili Halk Fırkası'ndan ayrılarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TPCF) kurarlar (Yerasimos, 1998, s. 97). Dolayısıyla Birinci Meclis'ten tasfiye edilen muhalefetin bu kez TPCF ile devam edeceği ileri sürülebilir. Partinin programında egemenliğin kayıtsız şartsız millette olduğunun kabulünün ardından demokratik işleyişe dair maddeler yer almaktadır. Bu kapsamda erkler ayrılığına dayanan bir hükümet sistemi ile farklı fikirlerin barınabileceği çok partili siyasal düzene geçiş benimsenen önceliklerdir. Ancak yasama ve yürütme erkini tek başına elinde tutan Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki hükümet, güvenlik ve egemenlikle ilgili kaygıları öne çıkararak, Doğu illerinde baş gösteren Şeyh Sait İsyanı'nı da gerekçe göstererek, TPCF'yi kapatır. Şerif Mardin, siyasal muhalefetin Osmanlı'dan beri bölücülük, ayrılıkçılık ve vatana ihanetle ilişkilendirildiğini, Cumhuriyet'in başından beri de aynı eğilimin sürdüğünü belirtir. Mardin'e göre Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda toplanan muhalif grup vahşice, 1930'ların başında Atatürk'ün tazyiki ile kurulan ve güdümlü muhalefet olarak da anılan Serbest Fırkası'yla birlikte doğan muhalefet ise nazikçe bastırılmıştır (1991, s. 180). Siyasal partiler gibi muhalif sayılan kanaat önderleri, gazete ve dernekler de bozgunculukla ilişkilendirilerek, tehdit olarak görülmüştür. 1908 yılından beri faaliyet gösteren Türk Ocakları 1930'da, Türk Kadınlar Birliği ve Mason Locaları 1935'te, Talebe Birliği ve Türk Spor Kurulu 1936'da kapatılır (Bora, 2017, s. 139). Siyasal muhalefetin yanında cemiyet ve derneklerin başını çektiği sivil toplum kuruluşları adım adım siyasetten uzaklaştırılır. Mardin, 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti'nin bu eğilimi esaslı bir değişime uğratmadığını, bu kez DP'nin CHP'nin faaliyetlerini bölücülükle ilişkilendirdiğini hatırlatır (1991, s. 180-1). Başkaya ise 1946'da çok partili sisteme geçiş gibi gözükken olgunun aslında devletin esas partisinin yanına eklenen bir devlet partisinden ibaret kaldığını, o tarihlerde işçi ve çiftçilerin parti kurup politik alana girmelerine müsaade edilmediğini belirtir (2012, s. 94).

Arendt Amerika'da -en azından başlangıçta- demokratik bir cumhuriyet kurulmasının arkasındaki başarının diyalog, tartışma ve iknaya dayalı bir kamusal özgürlük ortamının yaratılmasına borçlu olduğunu dile getirir. Türkiye'de ise Kongreler Dönemi bir nebze olsun çoğulluğa zemin hazırlayan bir yatay örgütlenme tecrübesi sunmuş gözükmektedir. Temsildeki eksiklere rağmen Birinci Meclis'te demokrasinin asgari şartı olan muhalefet kurumu işlerlik göstermektedir. Fakat yasama ve yürütmeyi tek ele toplayan meclis hükümeti sistemiyle birlikte

muhalefet, birlik ve beraberliğe tehdit sayılarak çoğulluk arz eden bir siyasal etkinliğin imkanını daraltmıştır. 1923 yılında kurulan İkinci Meclis’le birlikte bu imkân bütünüyle ortadan kalkmıştır. Bu haliyle Kadir Cengizbay’ın “Cumhuriyet’in ilan edilmemişi, ilan edilmişinden daha cumhuriyettir” (2008, s. 145) sözleri akla gelmekte, halkı içine almayan bir cumhuriyetin eksik yönleri açığa çıkmaktadır. 1998 yılında Cumhuriyet’in 75. yılı münasebetiyle çıkan yazı, makale ve dergilerde bu eksiklik dile getirilmektedir. *Birikim Dergisi* ilgili sayısına “*Devlet’in Cumhuriyeti 75 yaşında*” başlığıyla çıkmakta, yazarlarından Laçiner makalesine “1923’te Cumhuriyet’in ilanı siyasal bir devrim midir?” sorusuyla başlamaktadır (1998). *Cogito Dergisi* ise “*Cumhuriyet: Alkışla Olmaz*” alt başlığını verdiği sayısında Mümtaz Soysal, Mete Tunçay, Ahmet Arslan gibi Türkiye’nin önde gelen tarihçi, anayasacı ve felsefecilerinin katıldığı bir oturumda Cumhuriyet üzerine yapılan konuşmalara yer vermektedir. Öne sürülen görüşler içinde en dikkat çekenlerden biri Kürşat Bumin’in “Bizim Cumhuriyet’imiz halksız” (1998, s. 205) sözlerinde belirir. Bumin, bir halk rejimi olan cumhuriyetin Türkiye’deki köklerinde ve gelişiminde toplum kesimlerinin rolü olmadığını gerçeğini ortaya koyar.

Sonuç

100. yılında Cumhuriyet’in Türkiye’deki geçmişine dönüp bakıldığında modern toplum ve siyaset adına elde edilen kazanımlar inkâr edilemez. Öte yandan geriye dönük bir şekilde sorgulama ve cumhuriyetçi kuruluş deneyimi üzerine muhasebe yapmak gerekmektedir. Radikal bir kopuşla eski rejimden ayrılan Türkiye Cumhuriyeti’nin harcında neler olduğu sorusunun yanında nelerin olmadığına bakılmalıdır. Yakın tarih çalışmalarıyla Türkiye’deki modern siyasetin niteliğini ortaya koyan araştırmacılar, Cumhuriyet’i ulusal bağımsızlık ve emperyalizme karşı verilen mücadele ekseninde yorumlama hususunda buluşmaktadırlar. Kuruluşun kurtuluşla iç içe olduğu zaman diliminde Türkiye’deki cumhuriyetin asabiyesinde de işgallere karşı direniş esastır. Yine de bu çalışma dikkatleri dışarıya karşı verilen emperyalist mücadelenin yanı sıra cumhuriyetçi özgürlük felsefesinin içeride kurduğu yeni siyaset ve toplum anlayışına çekmeyi denemektedir. Bu bakımdan cumhuriyet, özgür yasalar altında eşit yurttaşlık ilkesini tesis ederek demokratik bir niteliğe kavuştuğu ölçüde cazibe merkezidir. Çağdaş cumhuriyetçi düşünce siyasal katılımı en önemli ilkelerden biri olarak saymaktadır. Siyasal katılım, modern çağın cumhuriyetçi başlangıçları olan Amerika ile Fransız cumhuriyet tecrübeleri için de ayırt edici bir unsurdur. Amerikan ve Fransız Cumhuriyet’lerinin kuruluş safhalarına bakıldığında ilkinin katılımı ve demokrasiyi yerelde başlatan, hak ve özgürlükler için anayasal bir garantörü olan, erkler ayrılığına dayalı hükümet sistemini kuran demokratik bir cumhuriyete -en azından kuruluş sürecinde- yaklaşırken diğeri otoriter bir cumhuriyete yönelmiştir. Fransa’daki Devrim’in ardından ulus egemenliği ilkesinin siyasal katılımı dışladığı, anayasal özgürlüklerin kâğıt üzerinde kaldığı ve akabinde terör dönemine geçildiği bir kuruluş evresi yaşanmıştır.

Türkiye’de cumhuriyetin kuruluş sürecinde siyasal katılım açısından nispeten geniş bir temsil ve muhalefet zemininden başlayarak giderek daralan bir siyaset kurulmuştur. Kongreler Dönemi olarak geçen 1918 ile 1920 arasındaki fiili iktidar boşluğu içinde öz savunma ihtiyacına binaen insanların oluşturduğu sivil direniş dernekleri, yerelde başlayan siyasal etkinliğe işaret eder. Yerel, yöresel ve bölgesel kongreler düzenleyen sivil dernekler, vatanın kaderi için siyasal katılımı öngörmekteydi. Fakat katılımı öngören cumhuriyetçi pratiğin zamanla ulus devlet ve Cumhuriyet idaresi altında sınıfsız, imtiyazsız türdeş bir kitle anlayışına dönüşmüştür. Sivas Kongresi ile birlikte A-RMHC ile teklife ulaşan, BMM çatısı altında hukuki bir yapıya kavuşan kurucu iktidarın zamanla yereli temsil eden siyasal niteliğini kaybettiği görülmektedir. 1923 yılında yasama yılına son veren Birinci Meclis içinde muhalif vekiller kimi kazanımlar elde etseler de İkinci Meclis Dönemi’nde bütünüyle tasfiye edilmişlerdir. Parlamento içinde söz söyleme gücü kalmayınca toplumun farklı kesimlerinin sesi olan kişi ve grupların muhalefet etme gücü parti ve cemiyetlerin kapatılmalarıyla son bulmuştur. 1923 yılından sonra toplumsal ve siyasal muhalefetin alanı daraltılmıştır. Siyasal katılımın en önemli unsurlarından biri olan yerel demokrasiyi canlandıracak, siyasetin merkezine yereldeki talepleri taşıyacak yerel özerklik

ise 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu ile benimsenir gibi görünse de Cumhuriyet'in ilanı ve 1924 Anayasası ile rafa kaldırılır. Parti devlet bütünleşmesinin yaşandığı 1930'lu yıllarda otoriter ve merkeziyetçi bir siyasal düzen kurularak, demokratik katılımcı bir cumhuriyet idealinden uzaklaşmıştır. Parlamento gibi toplumun bütünü hakkında hüküm veren kurumdan da hükmü uygulayan idarenin üst derece kademelerinden etnik, dini, cinsiyet ve diğer nitelikleri nedeniyle dışında tutmak uzun tek parti yönetimi hüküm sürmüştür. 20. yüzyılın ilk yarısında iki Dünya Savaşı'nın gölgesinde gerçekleşen bu zor kuruluş sürecinde mazur görülebilse dahi ardından gelen hükümetlerle birlikte toplumsal ve siyasal muhalefetin dışlandığı, siyaset yapma pratiğinin iktidarı ele geçiren dar bir grupla yapıldığı bir siyasal kültürün yerleşmesine yol açmıştır.

Kaynakça

- Acton, L. (2019). *İki devrim üzerine* (Y. Sağır, Çev.). İstanbul: Liberus Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (2006). *Ulus-Devlet ya da halkın egemenliği*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Arendt, H. (2009). Politika ve devrim üzerine düşünceler (D. Sezer ve Ü. D. Başkır, Çev.). *Baykuş Felsefe Dergisi*, 4, 87-109.
- Arendt, H. (2017). *Devrim üzerine*. (O. E. Kara, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atatürk, M. K. (2015). *Nutuk*. N. Bayramoğlu ve Kurtuluş G. (Ed), Ankara: Kaynak Yayınları.
- Auidier, S. (2006). *Cumhuriyet kuramları* (İ. Yerguz, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Başkaya, F. (2012). Cumhuriyet kavramı. A. H. Fırat (Der), *Türkiye'nin cumhuriyeti: bir cumhuriyet sorgulaması* içinde (ss. 91-98). İstanbul: Tekin Yayınları.
- Berkes, N. (2016). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Ahmet Kuyaş (Haz), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar-Türkiye'de siyasi ideolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bumin, K. (1998). Alkışla cumhuriyet olmaz. *Cogito*, 15, 185-233.
- Cengizbay, K. (2008). Bizim cumhuriyet. *Doğu Batı Dergisi*, 46, 145-151.
- Demirel, A. (2005). Ali Şükrü bey ve Tan gazetesi. M. Yılmaz (Ed), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce 7* içinde (ss. 185-188). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2020). *Birinci Meclis'te muhalefet- İkinci Grup*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirkent, D. (2017). *Bir devlet iki cumhuriyet*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eroğul, C. (2003). Cumhuriyet 80. yılında adlı sempozyum bildirisi. *Mülkiye Dergisi*, 28(241), 102-112.
- Frey F. W. (1965). *The Turkish political elite*. The I.M.T. Press.
- Gözler, K. (1999). Hukuk açısından monarşi ve cumhuriyet kavramlarının tanımı sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54(1), 52-61.
- İnsel, A. (1998). Cumhuriyet ve demokrasi. *Birikim Dergisi*. 115, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-115-kasim-1998/2309/cumhuriyet-ve-demokrasi/6365> (Erişim tarihi 09.12.2022).
- Keyman, F. ve Turnaoğlu B. (2008). Neo-Roma ve Neo-Atina cumhuriyetçiliği. *Doğu-Batı Dergisi*. 47, 37-64.
- Laçiner, Ö. (1998). Çözülme bitti, sorunlarını mı çözüyoruz? *Birikim Dergisi*, 115, [https://\(09.12.2022\)birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-115-kasim-](https://(09.12.2022)birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-115-kasim-)

1998/2309/cumhuriyet-cozulme-bitti-sorunlarini-mi-cozuyoruz/6358 (Erişim tarihi 18.11.2022).

- Mardin, Ş. (1991). *Türk modernleşmesi makaleler 4*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öz, E. (1992). *Tek parti yönetim ve siyasal katılım*, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Sezer, D. (2012). Çoğulluk ve politika: Rousseau, Arendt ve cumhuriyetçilik. *Toplum ve Bilim*, 124, 7-26.
- Sezgin, Ö. (2005). *Türk kurtuluş şavaşı ve rejim sorunu*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Tanör, B. (1998). *Türkiye’de yerel kongre iktidarları (1918-1920)*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Tarhan, B. (2021). ‘Kurucu eylem’ üzerine: Amerikan ve Fransız Devrimi aracılığıyla Alexis de Tocqueville ile Hannah Arendt’te modern başlangıç sorunu. *Liberal Düşünce Dergisi*, 104, 27-50.
- Tocqueville, A. (2004). *Eski rejim ve devrim* (T. Ilgaz, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Tocqueville, A. (2015). *Amerika’da demokrasi II* (Ö. Doğan, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1998). *Türkiye’de siyasal partiler-mütareke dönemi cilt:2*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Unat, F. R. (1957). Atatürk’ün toplamak istediği meclis-i müessisan. *Bellekten*. 21(83), 483-487.
- Uslu, C. (2021). Liberal ortak iyinin cumhuriyetçi eleştirisi üzerine. *Felsefe Dünyası Dergisi*. 73, 47-70.
- Yerasimos, S. (1998). Tek parti dönemi. I. C. Schick ve E. A. Tonak (Der), *Geçiş Sürecinde Türkiye içinde* (ss.119-173). İstanbul: Belge Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.